

України: Мат-ли Всеукраїнської наук. конф. / Полтавський державний педагогічний ун-т ім. В.Г. Короленка – Полтава, 1992.– С. 116.; Непомнящий А. А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму: Друга половина XIX – початок XX ст. / А. А. Непомнящий // Український історичний журнал – Київ, 2003.– № 4.– С. 123–133.

2. Мусин А. Е. Церковная археология в России второй половины XIX – начала XX в. и ее место в системе отечественной археологии и охраны культурного наследия / А. Е. Мусин // Невский археолого-историографический сб.: к 75-летию канд. ист. наук А. А. Формозова – СПбГУ, 2004.– С. 77–94.

3. Непомнящий А. А. Археологічні з'їзди та розвиток кримознавчих досліджень за дорадянської доби / А. А. Непомнящий // Питання історії науки і техніки.– Київ, 2007.– № 2.– С. 9–19.

4. Труды I Археологического съезда в Москве в 1869 г.– М., 1871.– Т. 1.– С. 75–82.

5. Комарова И. И. Церковно-археологические учреждения и охрана памятников культуры в России конца XIX – начала XX в. / И. И. Комарова// Архео-

графический ежегодник за 1990 г.– М., 1992.– С. 83–102.

6. Важность изучения прошлого // ТЦОВ.– 1912.– № 1/2.– С. 25–27.

7. Проводы ректора Таврической духовной семинарии о. архимандрита Вениамина, назначенного на должность ректора Тверской духовной семинарии // ТЦОВ.– 1913.– № 27.– С. 902–905.

8. В духовной семинарии // ТЕВ.– 1917.– № 27–29.– С. 220–221.

9. Митр. Вениамин: Некролог // Журнал Московской Патриархии.– 1961.– № 11.– С. 47–50.

10. Открытие церковного археологического общества. // ТЦОВ.– 1913.– № 9.– С. 351.

11. Там же, С. 352–353.

12. Вениамин. К духовенству Таврической епархии. От Церковного историко-археологического общества / Вениамин // ТЕВ.– 1913.– № 11.– С. 166–169.

13. Устав церковного историко-археологического общества Таврической епархии // ТЕВ.– 1913.– № 11.– С. 169–177.

Калиновский В.В. Церковное историко-археологическое общество Таврической епархии. В статье рассмотрено становление первой в Крыму церковно-археологической организации – Церковного историко-археологического общества Таврической епархии. Выявлен круг его участников, отражены принципы работы учреждения и его музея. Исследована история создания Общества.

Kalinovskiy V.V. The Church History and Archaeological Society of Taurical diocese. The article discussed the formation of the first church in the Crimea and archaeological organizations – Church History and Archaeological Society of Taurical diocese. Identified a range of its participants, reflects the principles of the institution and its museum. Was discovered the creation of the Society.

УДК 50 (09)(477.74)

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ПОЧАТОК НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НОВОРОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ

Батов І.В., аспірант

(Одеський національний політехнічний університет)

Статтю присвячено проблемі розвитку природничих наук на півдні Російської імперії у другій половині XIX ст. Проаналізовано істотну необхідність розвитку природничих наук у формі виникнення відповідних товариств, зокрема, Новоросійського товариства природодослідників, і їх основна діяльність.

Виникнення усіх товариств природодослідників тісно й нерозривно пов'язане з першим з'їздом Російських природодослідників, що пройшов у Санкт-Петербурзі наприкінці 1867 року.

На цьому з'їзді було вирішено звернутися із клопотанням до міністерства на-

родної освіти про відкриття товариств природодослідників у всіх російських університетах. Дане клопотання було представлено міністром народної освіти в Державну Раду зі сприятливими висновками. Внаслідок цього Державна Рада, погодившись із висновками мініс-

НАУКОВІ ТОВАРИСТВА, ІДЕЇ, ЗВ'ЯЗКИ

тра, ухвалила: видавати щорічно, починаючи з 1869 року по 2500 рублів зі скарбниці на кожне конкретне товариство природодослідників у певній губернії Росії [10].

Постанову Державної Ради було затверджено 7-го жовтня 1868 р. 9-го жовтня 1868 р. ректор Імператорського Новоросійського Університету, одержавши звістку про постанову, доручив, відповідно до подання Піклувальника Одеського навчального округу, фізикоматематичному факультету скласти проект Статуту товариства природодослідників при Новоросійському університеті.

У засіданні товариства природодослідників професори Маркузен і Соколов представили складений ними проект статуту товариства. Фізикоматематичний факультет, зробивши в ньому деякі зміни, вирішив представити його раді університету. Проект статуту був схвалений Радою другого жовтня 1868 року й відправлений на затвердження міністра народної освіти. [5]

Згаданий статут, у зв'язку із неясним формулюванням того пункту, у якому говорилося про передачу майна товариства природодослідників у ведення Новоросійського університету, був повернутий у фізикоматематичний факультет для подальшого обговорення, зокрема міністр народної освіти пропонував, щоб цей пункт був змінений за змістом затверджених і надісланих з міністерства народної освіти статутів Санкт-Петербурзького й Московського товариств природодослідників.

Одержавши таке повідомлення, фізикоматематичний факультет у засіданні 8-го квітня 1869 року вирішив прийняти статут Санкт-Петербурзького товариства природодослідників зі зміною двох пунктів – одного, що стосується поділу

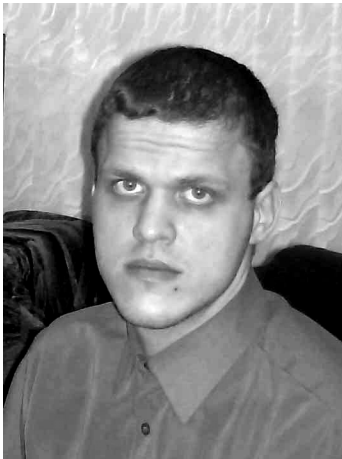
товариства на секції, і іншого, – відрахування 1/3 частини щорічного прибутку в запасний капітал. Щодо першого з пунктів факультет, беручи до уваги обмаль осіб, що займаються в Одесі природничими науками, прийшов до висновку, що товариство природодослідників при Новоросійському університеті спочатку не може ділитися на секції, які воно, звичайно, повинно організувати в майбутньому. По другому ж питанню факультет не визнав можливим відраховувати із щорічного доходу певної частини в запасний капітал, а, навпаки, висловив побажання, щоб вся сума витрачалася на дослідження краю, ще мало вивченого в природничо-історичному відношенні.

Із зазначеними висновками факультету погодилася й Рада Новоросійського Університету. Цей останній статут був затверджений міністром народної освіти 31 травня 1869 року. [9]

20-го вересня 1869 року на факультеті була прочитана заява про затвердження статуту товариства природодослідників. Членами-засновниками були названі члени фізикоматематичного факультету: В. Лапшин, Л. Ценковський, Н. Соколов, І. Маркузен, А. Янович, Д. Абашев, Н. Бернштейн, О. Шведов, А. Веріго й барон А. Стюарт.

У засіданні товариства природодослідників було ухвалено: 1) оголосити в одеських газетах про відкриття товариства природодослідників при Імператорському Новоросійському університеті, із запрошенням осіб, що бажають вступити в число членів нового товариства, подати про це заяву й 2) надрукувати затверджений статут товариства.

6-го листопада 1869 року у засіданні фізикоматематичного факультету виникло питання про обрання президента нового то-

вариства. Думки розділилися: одні члени факультету вважали можливим приступити до обрання президента товариства, а інші (Ценковський, Веригор, Янович) вважали неможливим обрання президента до надходження в товариство сторонніх осіб.

Не визнаючи можливим вирішити непорозуміння, що виникло завдяки неясності статуту, було ухвалено представити виниклу розбіжність на вирішення Ради Університету. Остання визнала за необхідне звернутися за роз'ясненням зазначеного питання в міністерство народної освіти [1].

Нарешті, 23 грудня 1869 року, піклувальник одеського навчального округу С. П. Голубцов перепровадив ректорові університету проф. Леонтовичу телеграму міністра народної освіти Д. А. Толстого, у якому пропонувалося фізико-математичному факультету приступити до створення товариства природодослідників при Новоросійському університеті. У телеграмі міністра був зазначений спосіб відкриття нового товариства, а саме: 1) необхідно було обрати тимчасового президента із засновників товариства, а потім 2) після прийняття в члени товариства сторонніх осіб й остаточної організації товариства, приступити до обрання президента товариства на підставі § 17 статуту товариства [4].

У той же день за пропозицією ректора, було скликане екстрене засідання членів-засновників фізико-математичного факультету для обрання тимчасового президента товариства природодослідників, що відкривається.

У засіданні цьому були присутні: В. Лапшин, Н. Соколов, А. Карастелев, Е. Сабінін, Л. Берневич, Д. Абашев, А. Веригор, О. Шведов і Н. Бернштейн. Президентом на час організації товариства був обраний В. Лапшин, а секретарем О. Шведов. Тоді ж вирішено було вдруге оголосити в місцевих газетах про відкриття товариства природодослідників. Балотування осіб, що заявили про своє бажання приєднатися до дійсних членів

товариства, було відкладено до наступного засідання. [2]

Перше балотування осіб, що виявили бажання приєднатися до дійсних членів товариства, що зароджується, було зроблено в засіданні фізико-математичного факультету 29 грудня 1869 року, причому з 22-х осіб, що балотувалися, були обраними в члени товариства одинадцять чоловік, а саме: Н. Ланге, И. Кошуг, П. Иванов, А. Эгіз, інженер Романовський, інженер Шостак, Е. Герне, В. Васал, Е. Клименко, А. Армфельд й інженер Пахомов. У тому ж засіданні за пропозицією Лапшина, першим почесним членом товариства був обраний С. П. Голубцов.

У четвертому засіданні членів-засновників, 30 грудня 1869 року, балотувалися ще 12 осіб, з яких членами товариства були обрані: Б.Циммерман, М. Дітеріхс, Н. Зорін, К. Фот, А. Генріці й ін.

У такий спосіб перераховані вище 16 членів із числа осіб, сторонніх університету, разом із засновниками, що представляли фізико-математичний факультет Новоросійського університету, покладали початок Новоросійському товариству природодослідників.

Для остаточної організації товариства залишалось ще обрати, згідно § 17 статуту, нового президента товариства [7].

До обрання президента приступили в наступному засіданні, що пройшло другого січня 1870 року. Після балотування, на цей пост був обраний Л. С. Ценковський.

У тім же засіданні проходили вибори й інших представників адміністрації товариства, а саме: віце-президентами були обрані Н. Соколов, В. Лапшин, А. Генріці; членами ради - Д. Абашев, Н. Ланге, Н. Бернштейн, скарбником Е. Клименко й секретарем О. Шведов. З наведеної довідки ми дізнаємося, що товариство природодослідників остаточно організувалося другого січня 1870 року.

За час існування товариства статут піддавався дворазовим змінам. Перший раз питання про зміну статуту товариства було підняте шостого листопада 1874 року й

стосувалося головним чином зменшення членського внеску з десяти до трьох рублів. Другий раз - 23-го жовтня 1876 року, за пропозицією Н. Умова, було вирішено клопотати про заснування при Новоросійському товаристві природодослідників фізико-математичної секції. Обидва зазначених клопотання були задоволені міністерством народної освіти. Останнє клопотання товариства було задоволено 12-го лютого 1877 року. Із цього часу товариство ділиться на дві секції: фізико-математичну й природничо-історичну.

Нарешті, 12-го жовтня 1891 року, за пропозицією А. Клоссовського, було вирішено обрати комісію для перегляду статуту товариства. У дану комісію були обрані: А. Клоссовський, В. Преображунський, Л. Ришаві, В. Репяхов, Н. Умов і П. Бучинський.

Доповідь згаданої комісії була представлена загальним зборам 26-го квітня 1892 року. Тут вона викликала деякі непорозуміння й була повернута назад у комісію для розробки поняття про секції (29-го квітня 1892 р.)

29-го лютого 1893 року був закінчений розгляд всіх змін статуту товариства, запропонований вищезгаданою комісією. Потім проект статуту в зміненій редакції був спрямований ректорові університету для подання міністрові народної освіти [7].

18-го грудня 1893 року було повідомлено в засіданні Новоросійського товариства природодослідників про незгоду фізико-математичного факультету з новою редакцією §30 статуту товариства, відповідно до якого товариство висловило бажання створити в університеті власні колекції й бібліотеку. При розгляді цього питання товариство залишилося при колишній своїй думці й у тому ж засіданні вирішило просити ректора університету: представити проект статуту в зміненому виді на затвердження міністра народної освіти. На це клопотання товариства відповіді не надійшло.

Новоросійське товариство природодослідників направляло свої зусилля на сприяння розвитку природничих наук взагалі,

поширення природничо-історичного знання в Росії й дослідження природи Росії, переважно південних її провінцій.

Для досягнення цих цілей товариству надавалося статутом право: а) влаштувати збори для наукових повідомлень, б) відкривати публічні лекції, в) споряджати експедиції й екскурсії для наукових досліджень і пошуку природничо-історичних предметів і друкувати свої праці [6].

У такий спосіб наукова діяльність повинна була виразитися насамперед у наукових повідомленнях, у друкуванні праць товариства, у спорядженні екскурсій, експедицій і т.п.

Першому із цих питань був покладений початок 31-го січня 1870 року, коли президент товариства Л. С. Ценковський заявив про те, що він знаходить доцільним відкрити на початку ряд лекцій по загальних питаннях природознавства, які в змозі послужити підставою для повідомлень більш окремого характеру.

При цьому Ценковський обіцяв у наступному засіданні підготувати повідомлення на тему: "Про сучасний стан науки про рослину клітину". Згадане повідомлення було публічно зачитане на засіданні товариства 18-го лютого 1870 року [9].

Таким чином час від часу призначаються засідання у відділеннях товариства, у яких обговорюються повідомлення по різних відділах природознавства й математики. Повідомлення ці в основному мають оригінальний характер, тому що є результатом самостійних досліджень і спостережень доповідачів.

Підставою як для повідомлень, так і для друківаних праць, принаймні по природничо-історичному відділенню, служили головним чином наукові екскурсії членів товариства. Результатом останніх, як побачимо нижче, є поява досить повного опису Херсонської, Бессарабської губерній і Криму як у ботанічному так й у геологічному відношеннях.

За перші 25 років існування в товаристві по всіх відділеннях пройшло 315 засідань. З них на частку природничо-історичного

відділення доводиться 190 засідань, а на частку фізико-математичного 125, причому останні розподіляються між засіданнями по вищій математиці, яких пройшло 56, і засідань по елементарній математиці, яких налічується 69.

У всіх згаданих засіданнях товариства було обговорено 345 різних повідомлень, які розподіляються в такий спосіб: 1) по природничо-історичному відділенню було зроблено 274 повідомлення; 2) у фізико-математичній секції по відділу вищої математики 24 референта зробили 131 повідомлення, а по відділу нижчої математики 36 референтів обговорили 140 доповідей. Список представлених доповідей і повідомлень буде освітлений нижче.

Цікаво при цьому звернути увагу на ту обставину, що перше місце в природничо-історичному відділенні займає зоологія. Із загального числа 274 повідомлень на частку зоології, приєднуючи сюди й фізіологію, доводиться 113 повідомлень [8]. Потім йдуть ботаніка, хімія, геологія, метеорологія й ін.

У фізико-математичному відділенні з 131 повідомлення по вищій математиці переважали повідомлення по чистій математиці, котрих налічується 55. Потім йшли фізика, механіка, фізична географія і т. ін.

Крім цього Новоросійське товариство природодослідників, як виявляється, часто виходило за межі своїх найближчих інтересів і приймало більш-менш активну участь у різних подіях загального характеру. Товариство брало участь в урочистих святкуваннях як окремих осіб, які мали світову популярність, так і різних наукових товариств. Ця участь у більшості випадків представляла собою надсилання вітальних телеграм. Так, наприклад, від імені товариства було надіслано відповідні поздоровлення й вітання: Келлинеру, Кекуле, Кайзерлінгу, Зденауеру, Феофілантову, Київському товариству лікарів, Касельському товариству природодослідників з нагоди 50-ти літнього ювілею, Пастеру з нагоди 70-ти літньої річниці й відкриття інституту його імені, Квен-

штедту, Кенігсберзькому фізико-економічному товариству з нагоди сторіччя, Гамбурзькому математичному товариству з нагоди 200- річчя його існування, Гейдельберзькому університету з нагоди 500-літньої річниці й ін. [8].

Новоросійське товариство природодослідників також відгукувалося й на місцеві торжества, так, наприклад товариство брало участь у святкуванні 50-ти річчя Одеського товариства історії й старожитностей, а також у святкуванні 100-річчя Одеси. У зазначених випадках виразниками настрою товариства були депутатії, що принесли поздоровлення від імені Новоросійського товариства природодослідників.

Новоросійське товариство природодослідників також влаштувало час від часу урочисті засідання, на яких ушановувало видатних учених і мислителів, а саме: Гельмгольца, Пастера, Ковалевського, Галілея, Чебишева й Лобачевського.

Щодо друкування праць товариства необхідно відзначити, що 22-го квітня 1870 року було вирішено друкувати "Записки" Новоросійського товариства природодослідників у кількості 250-ти екземплярів. Але потім, у січні 1871 року, було отримано пропозицію голови зоологічного відділення Санкт-Петербурзького товариства про спільне видання друкованих праць. Дана пропозиція була прийнята товариством третього лютого й тоді ж вирішили з'єднатися із Санкт-Петербурзьким товариством природодослідників для видання загальних "Записок". Новоросійське товариство природодослідників зобов'язувалося видавати 400 рублів на видання. Замість цього Новоросійське товариство просило: висилати йому для роздачі членам товариства 100 екземплярів спільних "Записок"; 2) запрошувати інші товариства до висилки Новоросійському товариству природодослідників своїх видань й 3) пускати в продаж спільне видання [3].

Однак, під кінець року з'ясувалися багато незручностей, що виникають від такого спо-

робу спільного друкування робіт товариства. А. Вериго 27-го жовтня 1871 року через незручності, що виникають від спільного друкування праць, на засіданні товариства вніс пропозицію щодо змінення існуючого порядку у друкуванні праць товариства. Це питання піддалося вторинному обговоренню в засіданні товариства, що відбувалися 7-го грудня 1871 року, колишнє рішення було змінено й одногосно ухвалене: друкувати самостійно "Записки" Новоросійського товариства природодослідників.

Самостійне друкування "Записок" товариства почалося лише з 1872 року в кількості 250 екземплярів і з того часу тривало без перерви. З часом товариством природодослідників вирішено було збільшити число друкованих екземплярів до 500 й остаточно додати ще 50 екземплярів. У такий спосіб 17 грудня 1871 року "Записки" природничо-історичного відділення друкувалися в кількості 550 екземплярів, а фізико-математичного у кількості 500 екземплярів.

Що стосується друкованих праць, то за перші 25 років існування товариство надрукувало по природничо-історично-му відділенню XIX томів "Записок". Кожен том складається із двох випусків, за винятком I, II й XVII, у яких є по три випуски. Крім того, товариство надрукувало чотири окремих додатки до "Записок". У зазначених томах надруковано 210 статей, що належать 77 авторам [4].

Із загального числа надрукованих статей, останні по спеціальностям розподіляються в наступному порядку: 71 стаття зоологічного змісту, 48 по геології, 37 зайнято хімією, 31 ботанікою, 16 метеорологією і т. ін.

По фізико-математичному відділенню надруковано XV окремих томів, у яких 28 авторів помістили 72 статті. Із загального числа статей на частку чистої математики припадає 35 статей, фізики 14, механіки 13, фізичної географії 5 та ін.

Оцінка всього наукового матеріалу, що розміщувався у вищезгаданих повідомленнях і друкованих працях, представляє

значні труднощі. Труднощі ці прямо пов'язані з великою розмаїтістю змісту статей, а також, більшою мірою, з розходженням керівних ідей і напрямків, навіть в області однієї й тієї ж спеціальності й представляється не під силу одній людині.

Що стосується дослідження природи Росії, переважно південних її провінцій, як це сказано в третьому пункті §1 статуту товариства, то Новоросійське товариство природодослідників щорічно асигнує приблизно 600-800 рублів на наукові екскурсії в різних місцях Російської імперії. Завдяки таким періодичним дослідженням значно поповнилися відомості в природничо-історичному відношенні, що стосуються Херсонської, Бессарабської губерній і Криму, а також частково Катеринославської губернії й Кавказу. Особливо багато зроблено по дослідженню флори й геології зазначених місцевостей [5].

Крім цих щорічних чергових екскурсій, товариство час від часу влаштовувало різні експедиції для колективних природничо-історичних досліджень. Так в 1889 році, за пропозицією А. Клосовського й Н. Андрусова вирішено було клопотати за посередництвом VIII з'їзду природодослідників і лікарів перед морським міністерством про наміри розпочати глибоководні дослідження Чорного моря. І потім у 1891 році товариство асигнувало зі своїх коштів 500 рублів на спорядження відповідної експедиції та на хімічну частину глибоководних досліджень Чорного моря [8].

Від Новоросійського товариства природодослідників у цих дослідженнях взяли участь А. Лебединцев як хімік й А. Остроумов як біолог. У другій половині даної експедиції також взяв участь і Н. Зелінський – з метою хіміко-бактеріологічних досліджень.

Крім того, в 1893 році була обрана комісія в складі: А. Вериго, А. Клосовського, И. Синцова, Ф. Каменського, М. Рудського, Е. Бругиловського, Ф. Пилиповича й П. Бучинського для колективного й всебічного вивчення Одеських лиманів.

На ці дослідження товариство вирішило асигнувати по 500 рублів на рік.

У 1893 році була обрана комісія в складі: А. Клосовського, В. Габбе, М. Панченко й Р. Стронського для пошуку коштів на організацію метеоролого-гідрологічних досліджень Чорного й Азовського морів на плаваючих судах. Однак звернення, розіслане цією комісією різним особам й установам із запрошенням брати участь у відповідних дослідженнях, не мало практичних результатів.

До числа засобів, що сприяли також поширенню природничо-історичних знань, безсумнівно належав й обмін виданнями [6]. Шляхом обміну виданнями Новоросійське товариство природодослідників мало можливість одержувати велику кількість різних видань, серед яких було багато важливих робіт, що мали велике наукове значення для різних відділів природознавства.

Із часу відкриття товариства обмін виданнями значно збільшився. Для цього досить вказати на те, що в 1877 році товариство висилало свої видання 97-м російським, у числі яких головне місце займали статистичні комітети, і 34-м іноземними товариствам, а до кінця 1894 року обмін значно збільшився, тому що товариство висилало свої видання у кількості 328 екземплярів, зокрема на частку російських товариств й установ доводилося 163 екземпляра, а на частку іноземних наукових товариств й установ – 165 екземплярів.

Кошти товариства склалися головним чином із щорічної урядової субсидії в розмірі 2500 рублів і членських внесків. Із цієї суми біля половини йшло на друкування "Записок" Новоросійського товариства природодослідників, а іншу переважно витрачали на проведення природничо-історичних досліджень у вигляді асигнувань коштів екскурсантам, а також і на інші потреби товариства [6].

Товариство природодослідників неодноразово одержувало заохочення щодо переслідуваних товариством цілей і завдань,

що виражалося як грошовими, так і різними речовими пожертвуваннями.

До числа великих пожертвувань належить 8000 рублів, наданих паном Бодиско на будівництво Біологічної станції в Севастополі.

До первісних пожертвувань належать щорічні пожертвування барона Стюарта з 28-го лютого 1870 року на потреби товариства по 300 рублів. Ці кошти надходили до каси товариства протягом п'яти років. На початку ці кошти розподілялися на екскурсії, як, наприклад, Ліндеману (150 р.), а потім 5-го березня 1871 року заслуховувалися в засіданні товариства правила про премії меценатів й на ці гроші засновується премія імені барона Стюарта, присуджувана за кращі роботи із зоології.

Першу премію барона Стюарта, за пропозицією проф. Соколова одержав І. Мечников (25-го травня 1871 року). Потім, у 1873 році сума, що подвоїлася, була розділена між Бобрецьким, що представив товариству свою роботу - "До ембріології членистоногих" і Гриммом, що представив свої – "Матеріали до пізнання нижчих тварин". Першому присуджено було 450 рублів, а другому 150 рублів, що залишилися. Нарешті у 1875 році останню премію імені барона Стюарта одержав А. Ковалевський за свої "Спостереження над розвитком Brachiopoda" [10].

Потім (16-го грудня 1875 року) барон А. Стюарт відмовився від видачі 300 рублів на премію, обіцяючи відновити внесок з першою нагодою.

Щодо субсидії, що видавалася товариству Одеським громадським управлінням на підтримку публічних лекцій, Новоросійське товариство одержало також з того ж джерела 300 рублів на глибоководні дослідження Чорного моря й 925 на дослідження Куяльницького лиману. На глибоководні дослідження Російське географічне товариство також асигнувало 300 рублів. Крім того, Бессарабська Губернська Земська Управа у 1890 році асигнувала 300 рублів на вивчення флори Бессарабії.

Доброзичливе ставлення до діяльнос-

тітовариства також висловлювало й Російське товариство пароплавства й торгівлі, що забезпечувало протягом багатьох років екскурсантів, які відправлялися за дорученням товариства до різних місцевостей безкоштовними квитками.

До вище переліченого необхідно додати, що за час існування товариства природодослідників, у дарунок товариству були передані окремими особами як колекції, так і різні природничо-історичні предмети. Так, наприклад, проф. Умов пожертвував товариству зоологічну колекцію; Г. Гебель – колекцію пташиних яєць (близько 100); Пачоський свій гербарій і т. ін.

Усі пожертвані товариству предмети передані згідно §29 статуту товариства на зберігання у відповідні кабінети Новоросійського університету.

Що стосується чисельного складу товариства, то до першого січня 1895 року в товаристві налічувалося 214 членів, з яких 16 почесних, 190 дійсних й 8 членів-співробітників.

Почесними членами Новоросійського товариства природодослідників були: Н.Н. Бекетов (1885), Г.Я. Близпин (1886), Е. Vornet (1885), Н.А. Головкинський (1885), А.О. Ковалевський (1872), А. Le-Jolis (1877), R. Leuckrart (1892), Э.Э. Ліндемман (1885), І.І. Мечніков (1882), А. П. Николам (1874), L. Pasteur (1892), P. V. Пржишиховський (1896), I. Sachs (1885), I. M. Сеченов (1885), Н. Ф. Фаньдер-Фнит (1885) і Н. М. Чихачов (1877). [8]

Чисельний склад товариства природодослідників значно збільшився, особливо, якщо згадати, що на початку, по закінченні першого року існування, товариство складалося із 75 членів.

Серед членів товариства природодослідників, що прославили себе далеко за межами останнього й отримали світову популярність, але втрачених товариством належать два президенти: Л. Ценковський й Я. Вальц, а також члени товариства: К. Кеслер, Б. Бер, С. Голубцов, Н. Соколов, Д. Абашев, В. Лапшин, Д. Кожевников, Н. Бернштейн, І. Кошуг, В. Шманкевич, М.

Дитрихс, К. Фот, Н. Покровський, В. Крайськиков, Н. Велькоборський, В. Маровський, П. Ливенцов і К. Іскерський.

Доречно згадати, що товариство, одержавши звістку про смерть (25 вересня 1887 року) у Лейпцизі свого першого президента Л. С. Ценковського, вирішило, за пропозицією О. Милатицького, підняти питання про премії імені покійного за твори російських вчених по нижчих тваринах і рослинах.

Із цією метою Новоросійське товариство природодослідників, одержавши відомості щодо виникнення при Харківському університеті особливої комісії, створеної з метою ввічнити пам'ять Л. С. Ценковського, вирішило звернутися в дану комісію із проханням про виклопотання відповідного рішення на відкриття підписки для збору пожертвувань на премію імені Л.С. Ценковського. Згодом таке рішення було отримано й Новоросійське товариство природодослідників, зібравши 898 рублів, перепроварило їх ректорові Харківського університету. Дана премія імені Л.С. Ценковського була затверджена виконавчою владою Одеси, Харкова й Санкт-Петербурга, причому, присудження премії пропонувалося робити по черзі в Харкові, у Санкт-Петербурзі й Одесі, як містах, у яких Л. С. Ценковський працював професором.

Крім зазначеного засобу увічнення пам'яті свого першого президента, товариство присвятило також XIII том (вип.1) "Записок пам'яті Л. С. Ценковського" [5].

Таким чином, зародження товариства природодослідників сприяло значному зростанню розвитку природничих наук на теренах Одеського повіту Херсонської губернії. Особливого значення набували щорічні екскурсії товариства за для розширення інформації щодо зоології та геології, зокрема Одеських лиманів, Криму та Кавказу. Значного розвитку у свої діяльності товариство набуло за підтримки Одеської виконавчої влади, що асигнувала кошти на окремі дослідження й публічні лекції. Завдяки щорічним засіданням товариства

постійно поповнювалися та вдосконалювалися знання з зоології ембріології та геології південних провінцій Росії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія освіти, науки і техніки в Україні: Друга конференція молодих вчених та спеціалістів: матеріали конференції Укр. Акад. аграрних наук, відп. За вип Коваленко С. Д. - К.: ІАЕ УААН, 2004.-230 с.
2. Історія Одеси. Гол. ред. В. Н. Станко.-Одеса: Друк, 2002.- 560 с.: ил.
3. Herlihy Patricia Odessa: A history, 1794-1914.- Cambridge Harvard.: Univ. press, 1986.-411 p.: tap bot.- Bibliografy: p 360 – 394.- s. pr.
4. Императорский Новороссийский университет в 1913 году. Извлечение из отчета о состоянии и деятельности университета, сообщенное по поручению Совета на тор-жественном акте проф. В. Н. Образцовым.-Одесса, 1914.-13 с.
5. Маркевич А.И. Двадцатилетие Императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1890.
6. Одесский университет за 75 лет (1865-1940). Председатель ред. совета университета проф. А. А. Савчук. Отв. ред. проф. К. П. Добролюбский. - Одесса, 1940. -26 с.
7. Статут Новороссийского общества естествоиспытателей.- Одесса, 1885.- 46 с.
8. Бучинский П. Краткий очерк возник-новения и научной деятельности Новорос-сийского общества естествоиспытателей (за 1870-1895) // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей.- Одесса, 1911, т. 37, вып 2; с. I-XLVII.
9. Отчеты о деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей (в одной брошюре).- Одесса, за 1886-1905; за 1879-1884; за 1877; за 1878-1884, 1906.- 64 с.
10. Новороссийский университет в воспоминаниях современников под. ред. В.А. Смынты-на.- Одесса: Астропринт, 1999.-296 с. - (Из исто-рии Одесского университета).

Батов И.В. *Зарождение и начало научной деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей. Статья посвящена проблеме развития естественных наук на юге Российской Империи во второй половине XIX века. Проанализирована существенная необходимость развития естественных наук в форме возникновения соответствующих обществ, в частности Новороссийского общества естествоиспытателей, и их основная деятельность.*

Batov I.V. *Origin and the beginning of scientific activity of the Novorossisk society of naturalists. Article is devoted a problem of development of natural sciences in the south of the Russian empire in second half of XIX-th century. Essential necessity of development of natural sciences in the form of occurrence of corresponding societies, in particular the Novorossisk society of naturalists and their primary activity is analysed.*

УДК 069(091):69.14

МУЗЕЙ ХАРКІВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Кушлакова Н.М., канд. іст. наук, доц.
(Західнодонбаський інститут економіки і управління)

У роботі досліджено процес організації, відкриття та діяльності музею Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ). Проаналізовано роль членів Ради в цьому процесі. Встановлено й розкрито факти співпраці відомих підприємців кінця XIX - початку XX ст. з Харківським відділенням РТТ та їх внесок у створення музею.

Відтворюючи історію створення та відкриття музею при Харківському відділенні Імператорського Російського технічного товариства (ХВ ІРТТ), спочатку слід звернутись до історії промислових та науково-технічних музеїв взагалі.

Перші промислові музеї представляли собою постійні виставки зразків промислових виробів, сировини, інструментів та машин, представлених оригіналами, моделями, кресленнями або рисунками. Створювались музеї з метою популяри-